

Folk og stedsnavn i Dalsbygda

Stedsnavn forteller

Alle steder er blitt navngitt av mennesker med forskjellig bakgrunn for dette. Noen var på reisefot. Andre var på utkikk etter mat og drev jakt, fangst og fiske. Etter hvert var det noen som så seg om etter fast bosted for å ha husdyr, dyrke jord og bruke av stedets ressurser for øvrig. Hvis en ser nærmere på disse stedsnavna, er det utrolig hva de kan fortelle om tidligere tider.

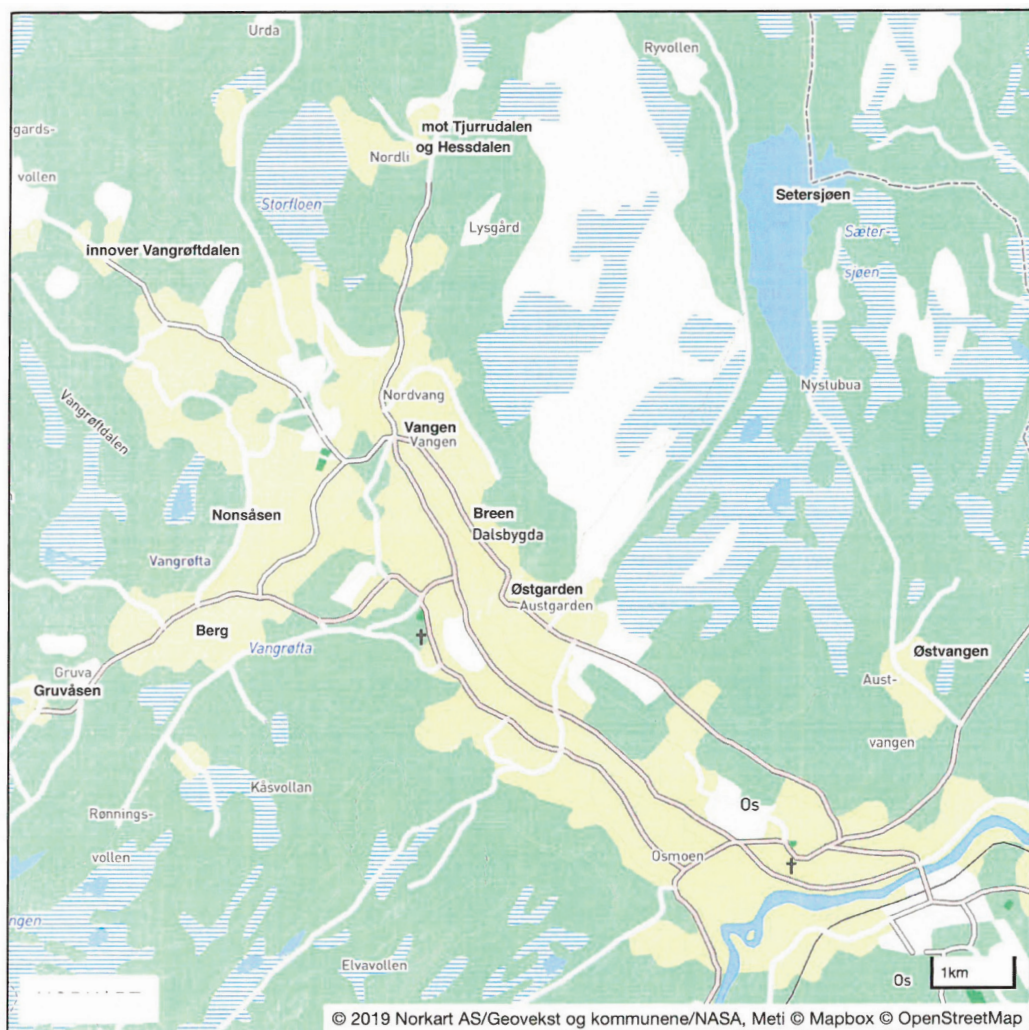
De første nordmenn slo seg først ned langs kystlinja enten det var i Finnmark eller Østfold. Det er derfor ikke usannsynlig at det første mennesket som satte sin fot i Dalsbygda, kom fra Trøndelag. Dette var flere tusen år før noen i det hele tatt tenkte på å bosette seg der. Den eneste grunnen disse menneskene hadde for å farte gjennom området, var matauk. Noen spor etter denne virksomheten er påvist gjennom funn av redskap fra steinalderen borte i Moen og lenger nord ved Ryen langs elva Vangrøfta. Dessuten er tallrike dyregraver rundt om i omegnen vitnemål om dette. De første stedsnavna var nok da også knytta til jakt, fangst og fiske.

For å ferdes slik var fangstfolka avhengig av å finne vegen og kjenne seg igjen. Særegne naturforhold var lette å navngi og dermed kjærkomne kjennetegn. Dalsbygda har trolig til alle tider hatt mye gjennomgangsferdsel liggende på grensa mellom Østlandet og Trøndelag og i grensetraktene mot Sverige. Derfor er det stor sannsynlig-

het for at mange av navnene rett og slett er vegmerker fra gammel tid.

Etter flere tusen års omfangsrik virksomhet med jakt, fangst og fiske var nok de rike forekomstene av myrmalm det som gjorde at folk fatta mer interesse for dette området. I begge tilfellene var det nødvendig for folk å oppholde seg i lengre tid her. De hadde i hovedsak tilholdssted på andre steder i landet det meste av året. Utvinning av myrmalm tok trolig til før noen begynte å holde buskap og dyrke jord. Jernet fra malmen var noe av grunnlaget for nydyrking og økt næring i jordbruket, og dermed den befolkningstilveksten som kom i hundreåra etter starten på tidsregninga vår. Navn fra denne virksomheten går igjen flere steder i Dalsbygda og omegn.

Navnet Dalsbygda har også si fortelling. Olav Volden har i si hovedoppgave i historie fra UiT i 1976 «Os i Østerdalen. Bosetting, eiendomsforhold og næringsliv inntil år 1800» gitt en redegjørelse. Dal og bygd går igjen som ledd i flere norske stedsnavn. Et sted heter det Dalbygda. Det tolker Volden til å være navnet på ei bygd som ligger i en bestemt dal. Når navnet Dal får eieform med s, tolkes det dit hen at det er bygda tilhørende garden Dal, Dalsbygda. Opprinnelig har det her blitt rydda en gard, en opphavsgard som ut fra beliggenheten har fått navnet Dal.

De første bosettere

Etter hvert som behovet for jord økte, tok folk i bruk høyere liggende områder selv om det gav kortere vekstsesong. Gauldalen har hatt fast bosetting langt tilbake til jernalder. Etter hvert fikk de øverste områdene i Haltdalen og Ålen fast bosetting med jordbruksnæring og myrmalmutvinning. Til slutt ble sidedalene tatt i bruk, først til setring og deretter som fast bosatte bruk. Gården Heksem i Haltdalen ble trolig rydda i løpet av de første fem hundreåra av tidsreg-

ninga vår. Gårdsnavnet Ven eller Venna i Ålen er kanskje enda eldre. Gården Hov ligger nå der hvor Venna lå. Dette navnet kan vitne om hedensk kultsted før kristen tid. Selv gården Heggset i Hessdalen kan ut fra navnet tidfestes til å ha blitt rydda før vikingtid eller år 800. Noen av setrene lengst vest i Hessdalen tilhører opphavsgårder så vel i Ålen som i Haltdalen. I så måte har nok Hessdalen vært seterdal i lengre tid før det ble fast bosetting.

Ut fra navnetidfesting er det lite trolig at det kom bosetting på Tynset før folk rydda og bosatte seg oppe i Hessdalen. Sør- over var det liten virksomhet på denne tida. Bortsett fra fangstfolk og malmutvinnere var det gauldøler som først fatta interesse for bygdene i vest, Dalsbygda og Vingelen. Det er tradisjon i begge bygdene at de første jordrydderne var gauldøler. I tillegg er språk og byggeskikk gode holdepunkter for å hevde dette. For Vingelen sitt vedkommende sier ett sagn at førstemann kom fra Singsås. For Dalsbygda ble det sagt at de første brukerne var fra Kvikne. Det kan godt være, men hovedtyngden av ”innvandrere” var nok gauldøler. Begge bygdene søkte også kjerka i Ålen de første åra. Dette er et avgjørende vitnemål når herkomsten skal vurderes.

Folk fra Haltdalen og Ålen var vant til å ferdes gjennom Hessdalen og Kjurudalen. Vegen gikk på østsida av Hanksjøen hvor det var lettest framkommelig. På andre sida Hångåa og sjøen stengte ura snarvegen rett nordover. Ura er nå navngitt som Ola for kjentfolk og ei vanskelig framkommelig ur med mye store steinblokker. Derfor gikk vegen forbi Vangen og over Hångåa nedafor Vangen før det bar nordover dalen. Vangen var viden kjent som en god rasteplass både for de som kom nordfra fjellet og de som skulle den andre vegen. Det er derfor ferdefolk kalte elva på nedsida for Vang-røfta og dalen nordover for Vangrøft-dalen. En skal ikke se bort i fra at de svært frodige grasgangene rundt Vangen ble brukt til både setring og utmarkslått til å begynne med. Når det opp gjennom de første hundre-åra av vår tidsregning ble trangere om plassen og mange munnar å mette nede i Gauldalen, var nok ikke tanken om å rydde nytt bruk i Dalsbygda fjern.

Hvis en først gjør seg umaken med å

komme seg opp i Hessdalen fra Ålen eller Haltdalen, er det ikke lange biten og på langt nær så tungt framkommelig derfra og til Dalsbygda. Den første haltdalingen eller ålbyggen som kom med flyttelasset gjennom Kjurudalen, valgte å bosette seg oppe i lia hvor det var mest jord av god kvalitet og mye sol. Det vil si flest mulig ressurser samla innenfor kortest mulig avstander. Dette området var den gang allerede kjent som ”Breidvin” eller Breen. På denne måten kan vi for første gang snakke om en som bodde fast i denne bygda. Det skjedde kanskje en gang rundt år 500 av vår tidsregning. Det var mer bruk for dyrkingsjord, og det varte ikke lenge før flere søkte selskap med de som først kom til bygda. Det var jo store, gode jordbruksområder her som ikke var rydda.

Navnet Breen er svært uvanlig for denne delen av landet. Det er et såkalt vinnavn som betegner ei frodig grasslette. Mellom Mjøsdistriktet og Trøndelag er det bare registrert tre slike navn. Foruten Breen er det Tyve, det opprinnelige navnet på Tynset og det store flate området der elvene Glåma og Tunna renner sammen. Ven på Kvikne er også et vinnavn, men det ligger helt på grensa til Trøndelag. Som allerede nevnt, har vi Venna av samme navntype og mest trolig opphavsgard i Ålen. Vinnavn knytter seg gjerne til de aller første stedene hvor det ble drevet husdyrhold og jordbruk. Det er derfor særegent å finne disse igjen i så marginale jordbruksbygder som Kvikne og Dalsbygda. I tillegg er vinnavnet nok en bekreftelse på den nære tilhørigheten Dalsbygda har til Trøndelag.

For en som er vant til dalfører som Gauldalen, likner ikke Dalsbygda så mye på en dal. Det er ikke så vanskelig å forstå at dalen som følger vegen og elva nordover fra Vangen, ble kalt Vangrøftdalen. Det samme

er tilfelle med Kjurudalen. Med utsyn fra Breen eller Vangen derimot, var denne bygda ulik den typiske Gauldalen eller Hessdalen med bratte dalsider og elva i dalbunnen. Denne bygda likna mer på et stort fat eller en bolle. Det stedlige målføret bruker betegnelsen dall for dette. Kan det være opphavet til at de som bosatte seg her, kalte gården for Dall? I så fall lå det som vi kaller for Breen, i området ved eller kanskje helst på oversida av Dall. På denne måten var både Vangen og Breen en del av garden Dall. I og med at klimaet ble kjøligere ut over i middelalderen, kan det godt være at sjølve garden etter hvert ble flytta lenger opp i lia til stedet vi nå kjenner som Breen.

Når nye slekter og nybyggere kom, ble det etter hvert trangt på Dall. Brukerne hadde lenge sådd korn på et vel egna jorde sørøst for Dall. Ved utflytting ble en gard som vi godt kan kalle for Aker, bygd her. Ytterligere noen år etter fant nye seg ei egna gardstomt borte på Berg ved elva Vangrøfta.

Vangen ligger så nær Breen at det først ikke ble rydda noen egen gard der. Veifarende tok nok også for seg av graset når de rasta på Vangen. Etter hvert ble det rydda så mye jord rundt Vangen at det kunne bygges gard her også, uten at de vegfarende la beslag på for mye av fóret. Således var det blitt tre grender i bygda rundt Dall og Breen: Aker, Berg og Vangen. Gauldølene kalte hele denne bygda for Dalsbygda etter hovedbølet Dall. Slik var det da vikingtida kom før årtusenskiftet.

Folketallet og virksomheten i Dalsbygda fortsatte og vokse ut over i middelalderen. Nye bruk ble rydda, og tilsvarende nye navn som for eksempel Haugen, Eggen og Åsen kom til. I tillegg ble opphavsgårdene delt opp, og en fikk en ny navnetype, delingsnavn. I Breen ble det Fremstu, Nordstu, Utstu og Øststu. På Berg ble det Storstu og Bortiststu. På Vangen ble det Øfstu og Utiststu. På Aker ble det også deling. Tilsvarende ble det på grunn av klimaendring

Oversiktsfoto fra sør med Østgarden og vegen til Setersjøen til høyre, Breen midt på bildet og Vangen i nord hvor Kjurudalen går inn til høyre. Foto: Arne Nyaas.

som for Dall, etter hvert bedre rom for ei større gardstomt lenger opp og øst for Aker. Den ble hetende Østgard. Rett opp og nord for Aker var det også ei god gardstomt. Bruket her ble hetende Nordgard. Landskapet laget naturlige skiller for grendene bortsett fra for Vangen og Breen som hørte tett sammen. Eldre dalsbygdingar kan fortelle om Storjordet som var et felles inngjerda beiteområde for buskap fra Vangen og Breen eller Storgarden som den blir kalt på folkemunne. Berg borte ved elva Vangrøfta lå mer for seg. Aker eller etter hvert Østgard og Nordgard var ikke synlig fra Breen og Vangen og utvikla seg etter hvert som ei selvstendig grend.

Kristning, kjerker og pilgrimsferd

Dalsbygda lå lengst nord i Østerdalen, men tilhørte samfunnsmessig Ålen og Gauldalen i Trøndelag. Her hadde dalsbygdingene sin herkomst, og vegen til nærmeste naboer gikk hit. En skal ikke være fjern for at de første dalsbygdingene deltok under hedske blot på Hov i Ålen før kristendommen ble innført. En må gå ut fra at kristninga i Ålen og Dalsbygda skjedde seint som for alle andre utkantstrøk i landet. Rundt 1170 kom den første kjerka i Haltdalen. Det er den som nå er gjenreist på Sverresborg i Trondheim. En regna fram til nylig ikke med at det kom kjerke i Ålen før på slutten av 1300-tallet. Nærmere gransking av deler av den første kjerka i Ålen tyder nå på at denne trolig er like gammel som kjerka i Haltdalen. Det heter seg på folkemunne at dalsbygdingene og vingelsingene dro på kirkeferd hit på denne tida. Det var den nærmeste kjerka. Denne tradisjonen ble trolig holdt i hevd i rundt tre hundre år til det ble bygd kjerke i Vingelen. Før dette vigsla erkebispem i Nidaros ny kjerke på Tynset i 1211. Det kan vel hende at Vinge-

len brukte Tynsetkjerka også, men tradisjonen sier allikevel at også Vingelen i ei tid brukte kjerka i Ålen. Ålen fikk kjerke rundt 40 år før Tynset og var nok ei viktigere bygd i landet den gang. Flere stedsnavn og funn tyder også på at bygda har langt tidligere bosetting. Det er ikke sikkert det var noe fast bosetting på Tynset før det kom fastboende i Hessdalen rundt år 800. Ut fra dette er det rimelig å tru at inntil det kom kjerke i Vingelen, brukte dalsbygdingar og vingelsingar vegen over fjellet og ned i Gauldalen som kjerkeveg. Dette satte så klart spor etter seg også hva stedsnavn angår.

Der vingelsfolket skulle krysse elva Vangrøfta, lagde de seg bål for å varsle at de trengte båtskyss over elva. Denne plassen er blitt hetende Røkegga. I Dalsbygda var det rett før Brattåsen ei grubbe som ble hetende Vingelsgrubba. Her skal vingelsingene ha rasta på kjerkevegen. Det går også sagn om at det var anlagt en gravkjeller her, et likhus til bruk vinteren over dersom været i fjellet gjorde kjerkeveien uframkommelig. På vassskillet mellom Kjurudalen i Dalsbygda og Hessdalen var det nok en rasteplass, Kvilrya. I Hessdalen var det rasteplass på Kjerkvollen før den siste etappen over fjellet Rogne.

Det kom kjerke i Vingelen og ikke i Dalsbygda. Det er også naturlig da vegen fra Vingelen til Ålen var lengst. Med ”så kort veg” trengte ikke dalsbygdingene egen kjerke. Vingelen ble kanskje mer skåna for pest enn andre bygder fordi det var mindre gjennomgangsferdsel der. På denne tida etter svartedauen, var det heller ikke folkegrunnlag for noe kjerke i Dalsbygda. Det er også tradisjon at dalsbygdingene brukte kjerka i Vingelen etter at denne ble tatt i bruk og fram til det i fellesskap ble bygd kirke på Os i 1642.

Dalsbygda fikk imidlertid pilgrimskapell på Brattåsen rett ned for Vangen. Dette kan ha vært nytta i to til tre hundre år. Det har heller ikke unnlatt å sette navnemessig spor etter seg. Tomta hvor kapellet stod, er nå merka med ein steinstøtte. Kapellet var lite og spartansk, og det ble brukt i katolsk tid så lenge det farta pilgrimer til og fra Nidaros. I den katolske kjerka er de flinke til å holde bønnetimer. Den viktigste bønnetimen er kl. 3 om ettermiddagen da Jesus etter sagnet døde på korset. Etter den tidas tidsregning var det den niende timen. Hvis du når det ikke er sommertid, står på kjerketomta, så står sola rett over Nonsåsen kl. 3 om ettermiddagen. Nona Hora er den niende timen på latin.

Foto fra tomta hvor pilgrimskapellet stod mot Nonsåsen tatt kl.16 sommertid.

Kjerkevegen ned til Ålen var også kjent blant andre farende. Birkebeinerne kom

med kongssønnen Håkon Håkonsson og et stort følge på 140 krigere og medfølgende folk kom fra fjellet ”nord i Ålen” og til garden Eggen. Når de kom Østerdalen oppover og ned fra fjellet nord i Ålen, er det liten tvil at de måtte ha lagt vegen gjennom Dalsbygda og Hessdalen.

Skriftlige kilder

Selv om folk med innføringa av kristendommen ble flere lese- og skriveføre, finnes det svært få skriftlige kilder før en når ut på 1500 tallet. Det er imidlertid noen få unntak også for områdene rundt Dalsbygda.

I boka si om adelsmannen Alv Erlingsson kan Tore Skeie fortelle at kong Eirik Magnusson holdt kongsråd i Tønsberg den 24. juni i 1287. Kongen var sønnesønn av kong Håkon Håkonsson. I landets øverste råd hadde kongen med seg Bjarne Erlingsson, Audun Hugleiksson, Tore Håkonsson, Gaute fra Tolga, Jøn Brynjolfsson, Lodin Lepp, Isak Gautesson, Guttorm Gydasson, Gudleik Viljamsson, Audun Tovesson og Nikolas Jute. Sistnevnte var dansk ridder. Tore Håkonsson var sønn av biskopen i Oslo, svoger til Alv Erlingsson. I dette rådet hvor ti av de mektigste mennene i Norge satt, deltok altså Gaute fra Tolga.

Fra Ålen finnes det et skjøte fra år 1381. Dette er gjengitt i «Runer og rim frå Rendalen til Røros» utgitt av Tynset historie- og museumslag. Det lyder slik:

Til alle dei menn som ser eller høyrer dette brevet, sender Eirik Amundsson, Tolleif Gunnulvsson og Helge Sjugurdsson Guds og si eiga helsing. Me gjer kunnig for dykk at måndagen nest etter Petersvaka i det seks- og tjuande året vår vyrdelege herre Håkon med Guds nåde var konge i Noreg og Sverige var me på gildevangen i Ålen sokn, som ligg i Gauldalen. Me såg og høyrde på at dei gjorde

kjent for oss og fleire andre gode menn: Ellen Torðsson og Svanaug Ljonsdotter, kona hans, hadde selt Gudrid Sjugurdsdotter to øyresbol jord i Sudagard som ligg i Tyllaldalen, eit halvt øyresbol i Steig i øvre Elvdal, og så mykje i Dalsegg som det går seks merker smør av frelst og heimla for kvarmann, med alle dei luter og lunnende som til ligg og lege har frå gamalt og nyo, utan- og innangjerdes. Førnemde hjonet Ellend og Svalaug, kona hans, gjorde da óg kjent at dei av førnemde Gudrid hadde teke imot første og siste pengane og alle dei imellom for ovannemnde jordeigedomar, i alt og eit etter kjøpeavtalen. Og til sanning på dette set me inn seglet vårt for dette brevet, som er gjort dagen og tida som før sagt.

Når det kunngjøres eiendomssalg i Tyllaldalen, på Tynset og Alvdal fra Ålen er det verdt å legge merke til. Det bekrefter antakelsen om at hele Nord-Østerdal opprinnelig sokna til Trøndelag, og at det var oppegående folk i området med orden på eiendomsforhold så kort tid etter svartedauen.

På Tolga ble det den 2. juni i 1366 holdt skifte etter seks menn i forbindelse med et bryllup. Hvis alle disse hadde tilhold på Tolga, er dette spennende. Tradisjonelt har det vel vært en oppfatning at både Dalsbygda og Vingelen var tidligere bosatt og hadde flere innbyggere enn Tolga.

Skattelistene fra 1528 bekrefter tre brukere i Dalsbygda. Ikke tilfeldig og først nevnt er Bjørn og Gregorius Dall. Deretter kommer Henrik Østgard. Dette bekrefter at at det kun var to gardar som var i drift og kunne betale skatt etter svartedauen. Etter pestherjingene på 1400 tallet var det så lite folk i Dalsbygda at Berg, Vangen, Åsen, Eggen og Haugen lå øde. Samtidig som dette er svært viktige opplysninger, stiller

det også flere spørsmål. Hvorfor er ikke Breen nevnt? Hvorfor er nå Østgard og ikke Nordgard nevnt? En sannsynlig forklaring på spørsmålene kan en kanskje finne ut fra skriftlige kilder om de forskjellige gardene i den første tida etter Gjengjerden fra 1528. I 1577 hadde Breen og Østgard samme skyld, én hud hver. Nordgard hadde ½ hud. Videre ut over på 1600-tallet opprettholdt Østgard samme skyld, én hud, mens Breen ble skyldsatt til to huder. Fra 1528 til 1577 er det bare 49 år. Det kan umulig ha vært slik at gården Breen ble dobbelt så stor i løpet av så få år. Ut fra skyldsettinga må både Breen og Østgard ha vært beskatta i 1528. Det må bety at gården som i 1528 ut fra mannsnavnene ble navngitt som Dall, i 1577 har fått navnet Breen. For folkene som bodde er hadde det ingen betydning om en brukte navnet Dall eller Breen. Hva kan årsaken til navneskiftet da ha vært? Det er umulig å vite, men det er lov å gjette.

Dall var befestet som gårds- og bygde- navn i kanskje tusen år før Gjengjerden fra 1528. Hele kirkesoknet hvor Dall, Vingelen og Os inngikk, het "Dall Annex" i katolsk tid. Dette var tilfelle selv om kirka en stund lå i Vingelen. Det er ikke kjent om samme navn ble brukt den tida dette annekset søkte til kjerka i Ålen. I løpet av de 49 åra fra navnet Dall til gården Breen oppsto, inntraff en av de viktigste og mest betydningsfulle hendelsene i norsk historie. Reformasjonen ble innført, og den katolske kjerka ble forbudt og nedlagt. Det øverste overhodet for Dall Annex, erkebiskop Olav Engelbrektson ble landsforvist fra Trondheim i 1537. Alt som kunne slettes fra den katolske tida, ble fjerna. Ikke bare erkebiskopen, men også alle hans skrifter ble sendt med båt ut av landet. Det kan være naturlig at det gikk med Dall Annex som med den gamle kjerka og katolske læra. Det ble sletta

og bevisst forsøkt glemt. Nytt overhode for den reformerte kjerka ble nå etablert under biskopen i Oslo og på Hamar. Kan det være at de siste rester av gårdsnavnet Dall da også forsvant?

Pest og nedgangstider

Svartedauen og påfølgende pestehjinger i et par hundre år var ikke nådig med trøndelagsbygdene. I en av Fortidsminneforeningen årbøker framgår det at 7 av 10 navnegårder fra høymiddelalderen stod folketomme i Rennebu etter svartedauen. Bygdene med handelsferdsel fra Trondheim var mest utsatt. I så måte var sikkert ikke forholda noe bedre i Dalsbygda enn i Rennebu. Karsten Alnæs skriver i ”Historien om Norge” at Budalen, Fordalen og Hessdalen lå helt folketomme etter svartedauen. Det samme må også ha vært tilfelle med Aunegrenda i Gauldalen. Stedsnavnet Aune (Audne) i Trøndelag tilsvarer det østnorske Ødegård, og det er gårder som ble liggende øde etter svartedauen.

I Dalsbygda kjennes ikke liknende betegnelser fra denne tida. I den nye Osboka er det antatt at i hvert fall Berg, men kanskje også Vangen ble liggende øde etter svartedauen. Breen og bruka utgått fra Aker har med stor sikkerhet vært befolka. Hvis hovedferdselen gikk sørover Vangrøftdalen, er dette kanskje ikke så unaturlig. Vangen og Berg var de gårdene som smittebærere da kom til på veg fra Trondheim. Det gikk vel som i de øvrige bygdene rundt om her i landet. Folk klynga seg sammen på de beste gårdene midt i bygda. Etter pestehjeringene grodde veldig mye av opparbeida jordbruksareal igjen, og det gikk både to og tre hundre år før alt dette ble gjenoppretta.

Grenser og næringsinteresser

Ser en på grensen mot nabobygdene, følger denne stort sett vass-skillet. Dette gjelder imidlertid ikke mot Osbygda som utgjør den nedre delen av dalføret langs Vangrøfta. Det gjelder heller ikke nedfallsområdet tilhørende Setersjøen hvor utløpet Galåa munner ut i Glåma nord for fylkesgrensa til Sør-Trøndelag. Ellers følger bygdegrensene til Dalsbygda høgste fjelltoppen eller vass-skillet med utløp til Vangrøfta og deretter Glåma. Denne grensa langs vass-skillet, enda så lite markert det er i landskapet, og så rart det kan høres ut, er kanskje én av de viktigste her til lands både hva militær, kjerkelig og politisk makt angår.

Fra gammelt av har den skilt krigsmaktene på Østlandet og i Trøndelag. Legg merke til at Håkon Håkonson var fredløs for baglernes makthavende sønnafjells helt til han kom ned i Ålen. Enda i dagens forsvaret er dette skillet mellom militære avdelinger for områdene sønna- og nordafjells. Politisk skiller det også mellom fylkeskommunene Sør-Trøndelag og Hedmark.

I katolsk tid regjerte erkebiskopen i Nidaros nordafjells og i Nord-Østerdal helt til reformasjonen. Deler av Øvre Rendal og Storelvdal ned til Hanestad var med. Tynset kjerke ble vigsla av ham i 1211. I 1580 hadde han måttet vike. Da var det visitas fra bispesetet i Akershus ved Oslobispen Jens Nielsson. Men det nye bispesetet i Nidaros trakk seg ikke langt tilbake. Enda i dag kan biskopen i Trondheim reise fane ved Kvillerya i Dalsbygda på grensa til Kjurrudalen.

Det er ett merkelig unntak fra denne grensa langs vass-skillet rundt Dalsbygda. Dalsbygdingene har rådd over området ved Dalbusjøen nord for vass-skillet kanskje så langt tilbake som det har bodd folk i bygda. Her renner Fjellsjøbekken nordover dalsbygdgrunn ned til Dalbusjøen. Derfra føres

Dalbusjøen sett nordfra med Fjellsjøen og Fjellsjøbekken i bakgrunnen og Dalbuvollen på sletta til venstre der bekken munner ut i Dalbusjøen. Foto: Arne Nyaas.

dalsbygdvannet med Forda ned til Gauldalen og videre ut i Gaulosen ved Trondheimsfjorden.

Det er også en annen merkverdighet ved Dalbusjøen. Hvis en tolker navnet rett fram, betyr det sjøen ved Dalbua. I bygda er det vanlig å gi buer eller setrer navnet etter garden de tilhører. Vi snakker om Bakkavollen og Bakkabua. Kan vi da ikke like gjerne snakke om Dallbua? Kan navnet virkelig være det eneste gjenlevende sporet etter gamle Dall gård? Denne bua var så viktig at selv sjøen fikk navn etter den. Ikke bare sjøen, men fjelltoppen i øst, Dalbusjøhøgda er navngitt like ens. Ser en enda bedre etter på kartet, har en Bubekken mot sørøst og også Butjønna og Buhogna liggende i vest mot Forolsjøen. I og med at Forolshogna og Forolsjøen begge er de største og mest markerte i området, trengte en et annet navn på hogna på den andre sida

av sjøen. Rundt Forolsjøen har det vel alltid vært flere buer. Da er det vel ikke disse buene som har gitt Buhogna navnet. I den retningen var det kanskje bare bua til Dall som gjorde seg gjeldende. Da må denne bua ha vært litt av et landemerke. Det har vært hevda at Dalbusjøen har vært dalsbygdseter fra gammelt av og helt til osingene overtok ved hundreårsskifte. Det hadde vært veldig spennende å få bekreftet hvis det finnes nedskrevet, hvilken gard som setra eller hadde bu her opprinnelig. En slik opplysning ville kunne bekrefte hvilken gard som virkelig gav Dalsbygda navnet.

Navn langs gamle ferdselsveger

Hvis en ser mer på de store linjene i landskapet, er det de større høydene og elvene som trer fram. Kommer en nordfra Trondheim, er Forolshogna nærmest som et fyr-tårn å regne. Østfra ruver Berghøgda og

Nasjonalparkområdet med Forolshogna til venstre, Forslsjøen og Buhogna til høyre. Foto: Arne Nyaas.

Gardåhøgda høyest. Kommer en vestfra, må en over de majestetiske Langfjellshog-nene. I sør ruver Håmålsfjellet og enda lenger sør i synsranda Tronfjell. Alt dette er sikre vegmerker som har vært til siden menneskene først farta gjennom området. Navnene på Gaula og Glåma har vært der før noen kom så langt som til Dalsbygda. Snudda og Vangrøftdalen med Vangrøfta langs vegen nordfra er helt sikkert også navnsatt av de første vegfarende. Det samme gjelder Kjurua og Kjurudalen. Tilsvarende blir det etter hvert med Langen og Langsåa langs ferdseksen fra Vingelen. Her er det kommet et nyere ferdnavn, Milskiftet. Berg er sikkert også navngitt av ferdafolk. Breen og Vangen er nevnt tidligere.

Hvorfor heter det Østvangen på Os? Det er jo ei av de vestligste grendene langs Glåma. Sætersjøen sokner til Dalsbygda. Kan Østvangen være navngitt for ikke å forveksle med Vangen eller Nordvangen i Dalsbygda?

Os er et gammelt vegmerke. Elver og tverrelver er gjerne hindringer for vegfarende. Elveos er ofte i tillegg gode fiskesteder.

Områder med ur er ofte uframkomme-lige for vegfarende. Ola som det heter nå, er sikkert navngitt av folk som farta til og fra Trondheim fra Gauldalen. I tillegg til å hindre ferdsel kan også Ola ha vært et godt egne jaktterreng.

Vangrøftdalen med Tverrfjellet i bakgrunnen sett fra Breen. Foto: Arne Nyaas.

Stedsnavn i Dalsbygda

Her er det navn fra gammelt av som kan være gitt som vegmerker eller stedsnavn for de som drev jakt, fangst og fiske.

Et fantastisk fint sted med vid utsikt er Tverrfjellet. Ser en det fra sørøst slik som fra Breen, fins det knapt noen bedre navn som stedsbeskrivelse der det majestetisk ligger og stenger hele Vangrøftdalen på tvers. Det er jo artig å vite at navnet er blitt til i Dalsbygda. Fra alle andre kanter er det umulig å skjønne opphavet til dette navnet.

Litjåsen er også et slikt navn. Én liten bratt ås aleine blant flere høyere drag i landskapet er lett å ha som kjennemerke og stedsnavn. Alle som har sett Såttåhaugen, er heller ikke i tvil om at dette er et sær-

egent og lett gjenkjennelig sted. Så har vi Åsan, mange små åser i ett større område er også særegent i Dalsbygda og omegn.

Når en er inne på forskjellige høgder og åser, kommer en ikke utenom Åslia. I tillegg til at dette var en dominerende ås eller skogvokst høgdedrag, var dette også ei frodig li som skapt for seterdrift. Ser en Åslia fra Dalsbygda, blir en ikke i tvil om hvem som har vært opphavet til dette navnet. Det mest imponerende er allikevel at hele fjellpartiet nordover kalles for Åslifjellet. Endog tangen som strekker seg nordover helt ned mot Elgsjøen, har navnet Åslitangen på kart. Her befinner vi oss flere timers gange inne i Trøndelag. I så måte har dalsbygdingene hatt et imponerende stort interes-

Vangrøftdalen med Tverrfjellet i bakgrunnen sett fra Breen. Foto: Arne Nyaas.

seområde. Området burde ha vært et turistmål når vestsida av Åslitangen heter Vakkerlia. Navnet er imidlertid sikkert avleda av noe helt annet enn det vi leser på kart i dag.

Bortsett fra Åslia er alle disse navnene etter de første menneskene i Dalsbygda. Flere navn som kan være like gamle, har mer med jakt, fangst og fiske å gjøre. Forolssjøen og Dalbusjøen er nevnt. Her bør også Fjellsjøen, Hanksjøene med Hongåa og begge Djupsjøene nevnes. I så måte er navnet Setersjøen særegent. Med sitt gode fiske og nære tilknytning til Glåma, har dette sikkert vært et ettertrakta fiskevann lenge før det ble setring der. Da kan navnet godt ha vært Auresjøen eller noe liknende. Ellers er det ikke uvanlig at steder skifter navn. Et godt eksempel er Gruvåsen. Den skal før bergverksdrifta ha hett Gravåsen. Slik sett var ikke navneskiftet vanskelig. Åsen skal fra flere tusen år tilbake i tida ha vært navngitt etter alle dyrefangstgravene

som en ser rester av oppe i åsen. Da het tjønnna rett sør for Gruvåsen sikkert ikke Gruvtjønnna, men kanskje heller Gravåstjønnna.

Et annet spennende navn er Falken og Falkhøgda. Falk var fra gammelt av et svært ettertrakta bytte. Det er ikke dokumentert noe sted, men kanskje dette var et verdifullt område for fangst av jaktfalker.

Jordbruksvirksomheten satte spor etter seg i form av stedsnavn både i bygda og setertraktene. Setersjøen er nevnt. Hematenga må vel også ha tilknytning til seterdrift. Seterområdet var sikkert ei høstseter, slik at det var siste stopp før en senhøstes vendte hjem igjen til gards. I Gammelvollia er det vel setervoller og seterdrift i dag. Andre steder er setervoller forsvunnet som ved Gammelvollvika ved Stordjupsjøen. Her skal vollen være flytta etter gjentatte snøskred. I andre enden av denne sjøen renner Nordgardsbekken ut. Trolig har Nordgard hatt noe utmark her. Et annet

Elva Vangrøfta sett nordfra gjennom bygda og i bakkant lia med fra venstre Vangen, Breen og Østgarden. Foto: Arne Nyaas.

sted det er setrer, er i Mastukåsa. Før det ble bygd seter her, var det antakeligvis reist ei slåttebu hvor slåttefolket hadde mat og rasta.

Et annet særtrekk ved navn i Dalsbygda er alle "Breansnavna". Her har vi Breansmoen og Breansfossen. Ved fossen lå også Breanssaga og litt lenger oppe langs Vangrøfta lå Breansbrua. Enda lenger nord hadde en Breansvadet. Stedene vil naturlig være navngitt ut fra beliggenheten nær Breen, og at det også var Breansfolk som eide eller brukte disse stedene.

Et stedsnavn som er gått ut av bruk, er Storjordet. Fra langt tilbake i tid fram til ut på 1800-tallet hadde mange gardar buskpen i ei felles innhegning som ble kalt Storjordet. I et rettsdokument fra 1810 er hele 29 brukere nevnt. De aller fleste tilhører Breen, men det er også brukere fra Berg, Aasen og Vangen. En må regne med at dette

har vært enkelt og ikke minst arbeidsbesparende for de som deltok. En nærliggende forklaring på hvorfor det var blitt slik, er at brukerne opprinnelig sokna til samme eiendom eller utgikk fra denne. Sett i forhold til opphavsgarden, kan således Storjordet, som fremdeles var i hevd for knappe to hundre år sida, være etterlevninger etter Dall.

Andre steder i landet har flere gardar blitt oppkalt etter mannsnavn og da gjerne etter de som rydda gardene. Et slikt eksempel i Dalsbygda kan være Nilsvangen og også Bersvendshaugen eller bare Haugen. På haugen nedafor Breen var det Bersvend som først fikk fradelt jord. Haugen består i dag av tre gardar. Etter første deling ble det Johaug og Ytterhaug. Etter enda ei deling kom Nygarden til. Ellers er det imidlertid flere steder som har fått navn etter mennesker hvis det da ikke er forvansket opp

gjennom tidene. Disse navnene er trolig ikke så gamle, og det kan godt hende at nålevende dalsbygdinger har rede på dette. Haakårabben nord for Nørdre Skjæret skal ha fått navn etter Litj-Haakå fra Håkonsgjelten og måsåsanking her. Ellers er jo Jakobsåsen sentralt i bygda et kjent og kjært sted med skihytta til idrettslaget Nansen. I Kjurrudalen har vi Adamsfallet, et imponerende, høyt og fritt fossefall når bekken går flomdiger. Rasmusbekken renner fra Åsli-tjønna ned i Tverrelva, og i det samme området finner vi endelig et kvinnenavn, Sarakvolvet. Lenger fram i Vangrøftdalen er det en mindre tverrbekk som er gitt navnet Nils Jo bekken.

Et navn som det tilsynelatende ikke er noe sikker forklaring på, men som kanskje er både viktig og gammelt, er Heiervangen rett over Breen. Stedet har ellers mange navn. Heiersvollen er nevnt. I Dalsbygd-sangen kalles Dalsbygda for bygda under Heierens skalle. Heier- eller Hervangen kan peke i retning av militær opprinnelse. I så måte er det i hvert fall et vidt utsiktspunkt. Noen voll er det vanskelig å finne spor etter der oppe. Det er imidlertid en imponerende samling av steingjerder i lia bak "skallen".

Navn etter annen virksomhet

Samer og reindrift har satt spor etter seg. Rett nord for Dalbusjøen er det en plass som heter Finnkoihaugen.

I tida rett før det ble fast bosetting, men også videre opp gjennom middelalderen var Dalsbygda og områdene rundt svært ettertrakta på grunn av all myrmalmen. Særsilt har denne virksomheten vært omfattende over i Gauldalen. Et av de største og mest omfattende anlegga lå i Hessdalen på Vårhusvolla ved Finnsådalen. Det var i drift de første fem hundreåra av tidsregninga vår, men det var også i drift i et sei-

ner tidsrom fra år 700 og opp til 1300-tallet. I Østerdalen var slike jernvinner i drift helt fram til 1800-tallet. Dalsbygda var ikke noe unntak. Blæstertjønna oppe ved Storfloen har navn etter slik virksomhet.

Brenning av tjære fra fururøtter har vært en omfattende virksomhet. Det er ikke noen navn som direkte angir dette, men det er gjort funn flere steder, blant annet ved Berg i Vangfrøfta. Disse funna er datert til 13- og 1400-tallet. Ellers har det vært brent køl i store mengder, men det kom først i tida etter at grubevirksomheten tok til. Det gamle postnummeret til Dalsbygda, 2552 og navnet Brennbakken er et minne om dette.

De store forandringene for Dalsbygda og nabobygdene kom med funnet av malm på Røros i 1644. Etter dette ble ikke noe som før. Ferdsselsvegene ble endra. Faret langs etter Glåma ble heretter viktigere enn de gamle vegene over åser og fjell. Årsaken var så klart utnyttning av fossekraft i forbindelse med smeltehyttene for Kopperverket. Således overtok Tolga og Os hegemoniet etter Vingelen og Dalsbygda både i myndighet og folketall. Pengene rår som kjent makta, og det var i grubedrift det var penger å hente. Selv om Kopperverket betydde levebrødet for mange eller kanskje de fleste av områdets innbyggere, var det også kilde til konflikter og utarming.

Fossekraft har det også vært i Dalsbygda. Det har vært egne elektrisitetsverk ved Breansfossen og Brufossen. Ved begge fossene har det vært sagbruk. Ved Brufossen er det sagbruk enda sjøl om vasskrafta er bytta ut med elektrisk kraft. Kraftverk var det også ved Fossen nord i Vangrøfta. Dette betjente den nedlagte Fossgruba.

Den verste følgen av grubedrifta var avskoginga. I første på 1800-tallet ble de første steinfjøsa mura i Dalsbygda. Da var det

Utsyn fra Heiervangen over bygda mot Hognene i sørvest. Foto: Arne Nyaas.

ubønnhørlig slutt på hustømmeret. Ser en på Røros, har avskoginga vært katastrofal. Fire hundre år har det vel stort sett tatt før furuskogen igjen begynner å slå rot. Fullt utvokst vil det til advarsel for de som gjør inngrep i naturen i Rørosdistriktet, ta minst fem hundre år før furuskogen når de gamle grensene for utbredning.

De mektige styrerne av Kopperverket trengte ikke bare skog til grubedrifta. Det var også behov for jordbrukseiendommer til sjølberging. Slik kan en se at flere gårder og tilhørende utmarksrettigheter etter hvert ble overtatt av disse lederne. I kjølvannet av dette fulgte det et utall rettsaker og stridigheter hvor bøndene ofte var den tapende parten.

Ny tid og framtidsutsikter

Dalsbygda er full av gamle navn som forteller si historie. Mange navn er blitt borte gjennom århundrene, men stadig nye kommer til. Slik samfunnet har utvikla seg, er det spennende å se tilbake på utgangspunktet. Hva var næringsgrunnlaget, hva er det blitt og hvordan vil det utvikle seg framover? Navnene blir på lang sikt et bilde av denne utviklinga.

Fra gammelt av lå næringsgrunnlaget og samfunnsverdiene i Vingelen, Dalsbygda og Holtålen. Den gang var det kanskje ikke fastboende verken på Røros eller Tynset.

Så kom Kopperverket og snudde opp ned på hele samfunnet. En skal for all del ikke glemme at dette også var redningen for de fleste i distriktet som ellers måtte ha ut-

vandra. Verdiene eller pengene og dermed makta ble imidlertid overført fra jordbruksbygdene rundt om og ned i lommene på Kopperverket.

Når så Kopperverket møtte nedgangstider og til slutt måtte legge ned, har fjellregionsamfunnet fått en annen struktur. I tillegg til primærnæringene kom handel og tjenesteyting sterkere inn i bildet. Økt økonomisk velstand gjorde handel lønnsomt. I tillegg begynte folk flest å reise mer, og vi fikk trafikknutepunktene på Tynset og Røros. Denne strukturen har bare tiltatt med åra. Sentrale styresmakter har også bidratt til å forsterke denne utviklinga.

Hva har dalsbygdingene og de øvrige i fjellregionen så å forvente i åra framover? Ser en på landsbygda i Sverige, ser ikke utsiktene så lyse ut. Finnes det botemidler mot dette?

Det kunne ha vært fristende og henvise til de gamle dalsbygdingene, og samarbeid med likesinnede og likebyrdige naboer i Vingelen, i Holtålen, på Røros, Os, Tolga og Tynset som fra opprinnelsen av. Den gang gjaldt det oppgaver med kjerker og veger. Alle sammen sokna til og ble styrt med hard hånd av Ladejarlen på Øretinget og erkebiskopen i Nidaros. I dag blir oppgavene skoler, sjukehus og omsorgshjem, transport, annen kommunikasjon, organisering og ledelse. I stedet for myndig styring fra Nidaros, er kommunene nå prisgitt skiftende politisk ledelse i to vidt forskjellige fylkeskommuner.

Forsøk å løse nødvendige oppgaver i fellesskap. Stå samla og kjøpslå med omverdenen. Hvis ikke den ene fylkeskommunen bidrar, vend nesa mot den andre. Det å vise omverdenen hva en samla fjellregion betyr, vil være det beste hjelpemidlet til å snu på utviklinga. Slutt å holde regnskap med hva nabokommunen har. Se hva hver

enkelt kan bidra med og fortell omverden hva dere sammen etter hvert får i stand. Da vil ny virksomhet komme til. Tradisjoner blir tatt vare på, og mange nye navn med spennende historie vil pryde framtidens kart på GPS-displayet.